

**ВПЛИВ ФІНАНСОВИХ РЕФОРМ НА КУРС РУБЛЯ У 60-Х РОКАХ
XIX СТОЛІТТЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ**

Стаття присвячена проблемам взаємозв'язку фінансових реформ 60-х років XIX ст. в Російській імперії із курсовою вартістю основної імперської грошової одиниці – рубля. Особливу увагу приділено заходам Міністерства фінансів у бюджетній сфері щодо стабілізації грошового обігу. Проаналізовано основні чинники, які негативно впливали на грошову систему імперії, зокрема складні економічні та політичні умови в Російській імперії, які обумовили фактичну безрезультатність грошової реформи 1862–1863 рр., яка проводилася міністром фінансів М.Х. Рейтерном.

Ключові слова: Російська імперія, фінансові реформи, податкові реформи, бюджетна сфера, грошовий обіг, курс рубля, кредитний рубль, золота та срібна монети.

У сучасних умовах необхідності реформування вітчизняної фінансової системи та курсової політики Національного банку України важливого значення набуває історичний досвід проведення фінансових реформ та заходів стабілізації грошового обігу. Певні аспекти проблеми проведення фінансових реформ у 1860-х роках в Російській імперії розглядалися у контексті висвітлення питань фінансової політики, зокрема, у працях відомих учених, сучасників тієї епохи – І. Бліоха, Б. Веселовського, В. Лебедева, І. Озерова, М. Олексієнка, І. Янжула та ін. У сучасних дослідженнях зазначена проблематика певною мірою згадується лише побіжно у розробках переважно російських учених: В. Захарова, К. Правілової, В. Пушкарьової та ін. Разом з тим у науковій літературі недостатньо уваги приділено питанню впливу фінансових реформ на курс російського рубля, що й обумовило актуальність даного дослідження. Розглянемо ці повноваження в контексті історії адміністрування оподаткування нерухомого майна, зокрема проведення оціночних робіт.

З Кримської війни (1853–1856 рр.) Російська імперія вийшла з розладною фінансовою системою. Європейські грошові ринки для неї були недоступними, а тому поповнити бюджетний дефіцит зовнішніми позиками повною мірою було неможливо. Виникла необхідність знаходити внутрішні фінансові резерви, що спричиняло додаткову емісію паперових кредиток. При бюджеті 300-400 млн. руб. протягом 1855–1857 рр. було випущено майже півмільярда кредиток [1, 488]. Станом на 1 січня 1863 року в обігу їх було 698,9 млн. руб. Для підняття курсу кредитних білетів шляхом збільшення розмінного грошового фонду у квітні 1862 р. було укладено договір 5 % зовнішньої позики на суму 15 млн. фунт. стерл., відповідно в обіг надійшло додатково 88,5 млн. руб. [2, с. 49]. Указом № 38170 від 14 квітня 1862 р. «Про сьому п'ятипроцентну позикку в п'ятнадцять мільйонів фунтів стерлінгів» зазначалося, що метою позики, яка укладалася через посередництво банків Н.М. Ротшильда і сини в Лондоні та Ротшильд брати в Парижі, було підкріплення розмінного фонду кредитних білетів, що сприятиме «встановленню грошового обігу на твердих основах» для поступового «відкриття в Державному Банку обміну державних кредитних білетів на дзвінку монету», що мало забезпечення більш ніж 79 млн. руб. золота і срібла в зливках і монетах, а також 12 млн. руб. державними фондами [6, с. 327]. Цільове призначення цієї позики «виключно на підкріплення розмінного фонду кредитних білетів» було закріплено наступним Указом №38207 від 25 квітня 1862 р. «Про розмін державних кредитних білетів», в якому було зазначено, що видачу з державного банку срібла і золота в монеті і злитках у обмін на кредитні білети, і, навпаки, кредитних білетів в обмін на срібло і золото в монеті і зливках, розпочати з 1 травня 1862 року, розраховуючи на півімперіал в 570 коп., а срібну рубльову монету в 110,5 коп. [5, с. 369].

Протягом 1862 року прогнозний курс було протримано, але у 1863 році підвищення ціни кредитного (паперового) рубля призвело до спекуляції на ринку цінних паперів, а нестабільна

політична ситуація (в т.ч. польське повстання 1863-1864 рр., негативний вплив селянської реформи 1861 р.) сприяла неконтрольованому вивезенню капіталу (золота) за кордон. Тимчасові заходи для стабілізації курсу, які вживалися Міністерством фінансів на короткий час, стримували падіння рубля, але з листопада 1863 року цей процес став невідворотним. Динаміка зміни середньої вартості кредитного рубля у 1863-1864 рр. наведена на рис.1.

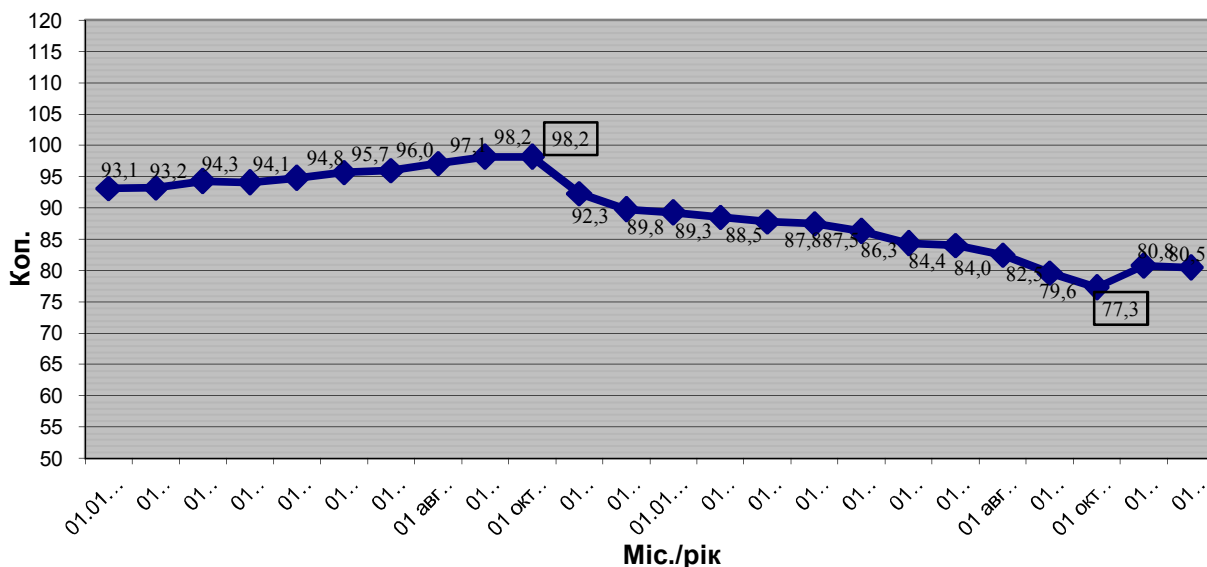

Рис.1 Динаміка зміни середньої вартості кредитного рубля у 1863–1864 рр.

Джерело: складено автором: [2, с. 98-99].

Зміна пропорції експортно-імпортного балансу: вивіз (експорт) товарів значно скоротився у порівнянні з ввозом (імпортом), також сприяло вимиванню грошової маси з обігу. Крім того, у 1863 році відбулося значне збільшення витрат державного бюджету на придушення польського повстання та військові витрати, пов'язані з можливістю втручання західних держав у внутрішній конфлікт.

Кризовий фінансовий стан держави ставив перед Міністерством фінансів завдання стабілізувати грошовий обіг шляхом проведення податкових реформ, які б сприяли збільшенню прибуткової частини бюджету, та наведення порядку в обліку державних доходів та витрат шляхом посилення контрольних функцій. Уряд розумів, що розпочата грошова реформа не матиме успіху без ліквідації дефіциту державного бюджету.

Міністерством фінансів було вжито ряд заходів у бюджетній сфері, які мали стабілізувати фінансову систему країни.

По-перше, проведено податкову реформу 1863 року. Необхідність її проведення була зумовлена попередньою селянською реформою 1861 р. та відміною кріпосного права в Російській імперії, що змушувало провести зміни системи оподаткування, яка базувалася на архаїчному подушному оподаткуванні. Над даним питанням працювала спеціально створена 10 липня 1859 р. при Міністерстві фінансів комісія з перегляду системи податків і зборів. У височайшому указі про створення цієї комісії було чітко сформульовано її завдання: «... знищення податної становості і відміна подушної податі зі зниженням усіх видів зборів і повинностей, що лежали на селянах, до розмірів, посильних для їхніх платіжних сил» [4, с. 175]. Пошук альтернативи в оподаткуванні не завжди мав економічне обґрунтування, часто спостерігався фіскальний підхід. Основні напрями податкової реформи 1863 р.:

- введення акцизної системи в оподаткуванні алкогольних напоїв та пива [10, с.144 - 190];
- запровадження з другої половини 1863 р. нового податку з нерухомого майна в містах, посадах і містечках [12];
- заміна державної соляної монопольної системи на акцизну [7];
- нові митні правила за право торгівлі та промисел [11];
- введення додаткового податку на сільських жителів [10];
- введення 10 % збору з дворянського нерухомого майна західних губерній [8].

По-друге, прийнято правила складання, розгляду, затвердження та виконання державного розпису та фінансових кошторисів міністерств і головних управлінь, якими запроваджено принцип єдності бюджету, цільового використання коштів та вперше передбачено його обнародування шляхом опублікування для загального відома [13, с. 191-203].

По-третє, введено систему єдності каси [9].

По-четверте, посилено державний контроль у бюджетній сфері шляхом створення в усіх губерніях та областях імперії спеціальних контрольних палат, які уповноважені: а) слідкувати за правильністю руху і збереженням грошових і матеріальних капіталів; б) складати висновки щодо доцільності проведення господарських операцій, що проводилися з використанням державних коштів [3, с. 204-210].

Грошова реформа 1862–1863 рр., яка проводилася міністром фінансів М.Х. Рейтерном, здійснювалася у складних економічних і політичних умовах, що фактично і зумовило її безрезультатність. Комплекс вищезазначених заходів повинен був стабілізувати фінансовий стан держави, але їх результативність не могла бути миттєвою. Для реалізації зазначених реформ та їх економічної віддачі потрібен був час – в Російській імперії цей процес зайняв майже 30 років. Грошова реформа 1895–1898 рр. на більш сприятливих політико-економічних основах мала значний успіх, який протримався до 1914 року.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьїч Б.В. Нариси історії Росії / Б.В. Ананьїн, І.Л. Андрєєв, Є.В. Анісімов. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 800 с.
2. Блюх И. С. Финансы России XIX столетия: История – статистика: в 4 т. / И. С. Блюх. – СПб.: Тип. Тов-ва «Общественная польза», 1882. – Т. 2. – 1882. – 295 с.
3. Временное положение о местных контрольных учреждениях от 3 января 1866 г. / Реформы Александра II. – М.: Юрид. Лит., 1998. – 464 с.
4. Захаров В. Н. История налогов в России. IX – начало XX в. / В. Н. Захаров, Ю. А. Петров, М. К. Шаццлло. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 296 с.
5. О размене государственных кредитных билетов: Указ №38207 от 25 апреля 1862 г. // ПСЗ. – изд. 2-е. – В 55 т. – Офиц. изд. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1834. – Т. 37. – Отд. 1.– 1865. – С.369-370.
6. О седьмом пятипроцентном займе в пятнадцать миллионов фунтов стерлингов: Указ №38170 от 14 апреля 1862 г. // ПСЗ. – изд. 2-е. – В 55 т. – Офиц. изд. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1834. – Т. 37. – Отд. 1.– 1865. – С.327-328.
7. Об улучшении соляной нашей системы: №38280 от 14 мая 1862 г. // ПСЗ. – изд. 2-е. – В 55 т. – Офиц. изд. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1865. – Т. 37. – Отд. 1.– 1865. – С. 439–443.
8. Об установлении временного на 1863 год дополнительного сбора к подушной и оброчной подати: №39086 от 25 декабря 1862 г. // ПСЗ. – изд. 2-е. – В 55 т. – Офиц. изд. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1865. – Т. 37. – Отд. II.– 1865. – С. 588.
9. Об устройстве в С.-Петербурге, с 1-го Января 1864 года, в виде опыта, единства кассы с современною ревизией оборотов её: №40100 от 8 октября 1863 г. // ПСЗ. – изд. 2-е. – В 55 т. – Офиц. изд. – С.-Пб. : Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1866. – Т. 38. – Отд. II.– 1866. – С. 91.
10. Положение о питейном сборе от 4 июля 1861 г. / Реформы Александра II. – М.: Юрид. Лит., 1998. – 464 с.
11. Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов: №39118 от 1 января 1863 г. // ПСЗ. – изд. 2-е. – В 55 т. – Офиц. изд. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1866. – Т. 38. – Отд. 1.– 1866. – С. 3–15.
12. Правила о взимании в 1863 году налога с недвижимых имуществ в городах, посадах и местечках: №39119 от 1 января 1863 г. // ПСЗ. – изд. 2-е. – В 55 т. – Офиц. изд. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1866. – Т. 38. – Отд. 1.–

1834. – С. 15–19.

13. Правила о составлении, рассмотрении, утверждении и исполнении государственной росписи и финансовых смет министерств и главных управлений от 22 мая 1862 г. / Реформы Александра II. – М.: Юрид. Лит., 1998. – 464 с.

Орлик С. Влияние финансовых реформ на курс рубля в 60-х годах XIX века в Российской империи.

Статья посвящена проблемам взаимосвязи финансовых реформ 60-х годов XIX в. в Российской империи с курсовой стоимостью основной имперской денежной единицы – рубля. Особое внимание уделено мерам Министерства финансов в бюджетной сфере по стабилизации денежного обращения. Проанализированы основные факторы, которые негативно влияли на денежную систему империи, в частности сложные экономические и политические условия в Российской империи, обусловившие фактическую безрезультатность денежной реформы 1862–1863 гг., проводившейся министром финансов М.Х. Рейтерном.

Ключевые слова: *Российская империя, финансовые реформы, налоговые реформы, бюджетная сфера, денежное обращение, курс рубля, кредитный рубль, золотая и серебряная монеты.*

Orlyk S. The influence of the financial reforms on the exchange rate of the ruble in 60-th of the XIX c. in Russian Empire

The article puts a light on the problems of the relationship of the financial reforms of 60-th years of the XIX century in Russian Empire with the exchange rate of the main imperial monetary unit – ruble. The general attention is putted to the actions of the Ministry of Finance in the sphere of budgeting, pointed on the stabilization of the money circulation. The main factors, negatively influencing on the monetary system of the Empire, in particular, the hard economical and political conditions in Russian Empire, which resulted in the ineffectiveness of the monetary reform of 1862-1863 under the lead of the minister of finance M.H. Reitern, are analyzed.

Key words: *Russian Empire, financial reforms, tax reforms, budgeting, money circulation, ruble exchange rate, credit ruble, gold and silver coins.*

Одержано 21.05.2013